

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.21>

МИРОВА УГОДА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Головач А.Й.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Головач А.Й. Мирова угода в цивільному процесі Стародавнього Риму.

Стаття присвячена аналізу мирової угоди в праві Стародавнього Риму. Стверджується, що в додержавний період існували два способи вирішення конфліктів: насильницький та примирення, а з появою держави додався третій: судочинство. Примирення виступало джерелом інституту мирової угоди в римському праві. Вказується, що примирення тривалий час не мало законодавчого оформлення і тільки в період Юстиніана, зокрема в Дигестах, отримало своє нормативне вираження у вигляді мирової угоди. Зазначається, що саме в Стародавньому Римі цей інститут отримав вперше своє законодавче оформлення.

Досліджується етимологія терміну, який позначав мирову угоду в Стародавньому Римі: «transactio». Він показує, що transactio розглядалася як альтернатива позову («action»), перепона для нього.

Автором цитуються та аналізуються Дигести Юстиніана, щоб розібратися з юридичною природою мирової угоди в праві Стародавнього Риму та умовами її укладення. Робиться висновок про комплексну природу мирової угоди, в якій проявляється як матеріально-правовий, так і процесуальний аспект. Процесуальність мирової угоди в римському праві виражається у тому, що вона припиняє судовий спір, не дозволяє повторно подавати тотожний позов, затверджується судовим чиновником (претором).

Аналізуються умови мирової угоди в римському праві, без яких неможлива її юридична дія: 1) неочевидність вирішення спору про право; 2) взаємність поступок; 3) домовленість по мировій угоді має бути вільною; 4) умови мирової угоди не повинні були порушувати права та інтереси третіх осіб, які не виступали стороною в мировій угоді; 5) мирова угода повинна була затверджуватися судовим чиновником.

Звертається увага на особливості виконання мирової угоди в давньоримський період та негативні наслідки, які настають при відсутності добровільного виконання мирової угоди.

Наводяться приклади із сучасного законодавства різноманітних країн Європи, де були

втілені положення давньоримського інституту мирової угоди, що свідчить про їх актуальність донині.

Ключові слова: римське право, примирення, мирова угода, непоіменовані договори, судочинство, претор.

Holovach A.Y. Settlement agreement in civil proceedings Ancient Rome.

The article is devoted to the analysis of the peace agreement in the law of Ancient Rome. It is argued that in the pre-state period there were two methods of conflict resolution: violent and reconciliation, and with the emergence of the state, a third was added: the judiciary. Reconciliation was the source of the institution of peace agreement in Roman law. It is indicated that the reconciliation did not have a legislative form for a long time and only in the period of Justinian, in particular in the Digests, it received its normative expression in the form of a peace agreement. It is noted that it was in Ancient Rome that this institution first received its legislative form.

The etymology of the term that denoted a peace agreement in ancient Rome: «transactio» is being studied. He shows that transactio was considered as an alternative to action («action»), an obstacle to it.

The author quotes and analyzes the Digests of Justinian in order to understand the legal nature of the peace agreement in the law of Ancient Rome and the conditions for its conclusion. A conclusion is made about the complex nature of the settlement agreement, which manifests both a material and legal aspect as well as a procedural aspect. The procedural nature of a settlement agreement in Roman law is expressed in the fact that it terminates a legal dispute, does not allow re-submission of the same lawsuit, and is approved by a court official (praetor).

The conditions of the settlement agreement in Roman law, without which its legal effect is impossible, are analyzed: 1) the lack of clarity of the resolution of the legal dispute; 2) reciprocity of concessions; 3) the settlement agreement must be free; 4) the terms of the settlement agreement should not violate the rights and interests of third

parties who were not parties to the settlement agreement; 5) the settlement agreement had to be approved by a court official.

Attention is drawn to the peculiarities of the execution of the settlement agreement in the ancient Roman period and the negative consequences that occur in the absence of voluntary execution of the settlement agreement.

Examples are given from the modern legislation of various European countries, where the provisions of the ancient Roman institution of the peace agreement were embodied, which testifies to their relevance to this day.

Key words: Roman law, reconciliation, peace agreement, unnamed treaties, judiciary, praetor.

Постановка проблеми. У додержавному суспільстві конфлікти між людьми вирішувалися силою або примиренням. З появою держави додається третій спосіб у вигляді судочинства. Але перші два способи все ще зберігали свою актуальність, оскільки на ранніх етапах існування державного апарату суди не були поширені в суспільстві, а саме судочинство не здійснювалося на постійній основі.

Примирення як спосіб вирішення спорів, у тому числі й правових, мало не тільки універсальне, але й визначальне значення через практичний аспект: учасники конфлікту добровільно виконували взяті на себе зобов'язання. Крім того, воно допомагало уникнути напруженої ситуації всередині самої общини, зберігаючи в ній мир та спокій. Як відомо, общинний спосіб життя був характерний не тільки додержавному періоду, але й після запровадження державного ладу, характерною рисою якого було збереження общинних органів правління [1, с. 71]. Звернення до суду чи насильницьких форм вирішення конфліктів (зокрема, через інститут кривавої помсти) відбувалося в останню чергу, оскільки конфліктуючі сторони намагалися знайти прийнятну для обох компенсацію. Одним із варіантів примирення, що практикувався у багатьох народів світу під час врегулювання судової суперечки була мирова угода.

Актуальність дослідження інституту мирної угоди Стародавнього Риму полягає в тому, що римське право здійснило фундаментальний вплив на розвиток всієї романо-германської правової системи, в тому числі й на становлення багатьох інститутів процесуального права. Виявлення закономірності їх розвитку дозволить краще пізнати сутність інституту мирної угоди в судовому праві на сучасному етапі, особливо в європейських державах, які базуються на римському праві. Крім того, саме в Стародавньому Римі інститут мирної угоди був вперше законодавчо оформлений, а погляди римських юристів на природу цієї угоди вті-

лилися в багатьох європейських національних правових системах.

Стан опрацювання. Питання мирної угоди в судочинстві Стародавнього Риму було предметом дослідження таких вчених як С. Агафонова, О. Бандурки, В. Вовка, Г. Гарридо, Д. Дождєва, Р. Калюжного, Л. Кофанова, Ч. Санфіліппо тощо. Незважаючи на проведені наукові дослідження окремі питання укладення та виконання мирної угоди в праві Стародавнього Риму позбавлені визначеності та носять дискусійний характер.

Метою статті є визначення особливостей становлення та розвитку інституту мирної угоди у праві Стародавнього Риму, окреслення її юридичної природи та сутності.

Виклад основного матеріалу. Вже в V ст. до н.е. порядок судочинства Римської республіки був побудований таким чином, що в ньому згадується примирення як альтернатива не тільки судочинству, але й насильницького способу вирішення конфлікту. Зокрема, Закони XII таблиць передбачали, що принцип таліону (рівнозначної відплати) застосовується за умови, що сторони не примирилися. Так, Таблиця VIII, яка в основному містила норми кримінального права, передбачала наступне правило: «*si membrum rup(s)it, ni cum eo pacit, talio esto*» (ст. 2) [2] (якщо заподіє членушкодження та не помириться з [потерпілим], то нехай і йому самому буде спричинено те ж саме). Небажання бути підданим такому самому членушкодженню, штовхала злочинця до примирення з потерпілим. Характерно, але воно допускалося, як впливає із вищевказаного прикладу, не тільки в цивільних, але й кримінальних справах.

Мирова угода в класичному римському праві позначалася терміном «*transactio*», який має дві складові: «*trans*» та «*actio*». «*Actio*» означав позов, а «*trans*» – через, по той бік. Фактично це показує, що «*transactio*» мав бути замість позову, виступав для нього перепорою. Відомо, що сьогодні процесуальним наслідком затвердження судом мирної угоди є заборона звертатися до суду з тотожним позовом, а якщо особа ослухається, це не тільки призведе до відмови у відкритті провадження у справі (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК) [3], а й може бути розцінено як зловживання правом на позов. Отже, хто укладав мирову угоду, відмовлявся від позову, від захисту права (*ad defendendum*) судом.

Як і в сучасний період, мирова угода в Стародавньому Римі розглядалася з позицій матеріального і процесуального права, тобто її природа була комплексною. Так, в римському праві спочатку мирова угода була націлена на припинення спору або врегулювання, заявленої до суду вимоги, на підставі якої сторони конфлікту уклали інші договори, забезпечуючи взаємний

характер мирової угоди. Пізніше (в часи Юстиніана) мирова угода була оформлена як непоіменованний договір (*contractus innominatus*), який тягнув процесуальні наслідки: припиняв провадження у справі [4, с. 121]. «Процесуальність» мирової угоди в римському праві виражалася в тому, що вона могла бути укладена не тільки під час судового розгляду справи, але й на її досудовому вирішенні в претора, коли проводилося уточнення предмету спору. Також мирова угода могла бути укладена після вирішення справи судом.

Наразі багато країн дозволяють укласти мирову угоду не тільки до суду, але й на будь-якій стадії судового процесу, в тому числі й стадії виконання судового рішення. Зокрема, багато європейських країн містять норми про мирову угоду в цивільному законодавстві в розділі, що стосується припинення цивільних зобов'язань. Так, Німецьке цивільне уложення положення про мирову угоду (§779) закріплено в розділі 4, що має назву «Припинення зобов'язань» (*Erlöschen der Schuldverhältnisse*) [5]. У такому разі мирова угода розглядається як новація, що міняє одне зобов'язання на інше. І це не випадково, оскільки ще в праві Стародавнього Риму мирова угода розглядалася як спосіб добровільного припинення зобов'язань. Зокрема, мирова угода могла бути укладена у вигляді прощення боргу або стати формою відмови від пред'явлення вимог (*actum de non petendo*).

Хоча положення про примирення в римському праві згадується ще в Законах XII таблиць (451–449 рр. до н.е.), розгорнутий виклад матеріалу щодо умов та порядку укладення мирових угод спостерігаємо в Дигестах Юстиніана 533 р. н.е. (Книга друга, Титул XV «*De transactionibus*»). Як зазначає В.М. Вовк «особливістю римського правового життя є той факт, що римляни на практиці застосовували і мали справу з конкретними правовими явищами, але досить пізно виробляли для них юридичне поняття, а в деяких випадках навіть цього не зробили» [6, с. 409].

Умови мирової угоди за римським правом зводилися до наступного:

1) неочевидність вирішення спору про право. Як впливає із Дигест (Кн. 2, Титул XV) Юстиніана «хто укладає мирову угоду, той нібито вступає в угоду про сумнівну справу і про невизначене становище і незакінчений спір» [7]. Спір про право – це непорозуміння стосовно прав та обов'язків. Римські юристи вказували, що мирова угода укладається у разі, якщо результат вирішення справи судом був не відомий, оскільки вимога позивача спірна. Зокрема, невідомо яке саме право та який його зміст буде визнаний судом за позивачем. Якщо можна із представлених доказів дати чітку відповідь на поставлене

перед судом запитання мирова угода не могла бути укладеною. Подібний висновок випливає із наступного положення Дигест (Кн. 2, Титул XV): «6. Гай у 17-й книзі «Коментар до провінційного едикту». Щодо спорів, які виникають із заповіту, не можна ні укласти мирову угоду, ні шукати правду інакше, як розглянувши та дослідивши слова заповіту» [7];

2) взаємність поступок. Мирова угода, враховуючи її пов'язаність із спором чи судовою суперечкою, передбачає врегулювання інтересів двох сторін, що один одному мають уступати. Внаслідок змагальності сторін, яка була основою римського цивільного процесу, укладення мирової угоди могло йти за формулою «щось дано, щось утримано» (*aliquid datum aliquid retentum*). Зокрема, позивач (*actor*) міг відмовитися від позову повністю або частково, якщо відповідач (*reus*) надавав йому майнову компенсацію. Подібна компенсація могла виразитися в передачі права власності на річ або виконання іншого зобов'язання, яке мав позивач. Подібні приклади свідчать, що мирова угода в римському праві могла вийти за рамки сформованого предмету спору. Так, якщо в обмін на виконання грошового зобов'язання відповідач передає позивачу у власність іншу річ, то зобов'язальні відносини між ними мінялися на речові. Подібна можливість мирової угоди робила її доволі гнучкою у питаннях пошуку варіантів виходу з конфліктної ситуації. На сучасному етапі розвитку інституту мирової угоди багато країн дозволяють сторонам виходити за межі предмету спору при її укладенні, зокрема таке передбачено в ч. 1 ст. 207 ЦПК України;

3) домовленість по мировій угоді має бути вільною. Римське право дозволяло оспорювати мирові угоди, де мав місце примус, омана, істотна помилка, тобто проявлявся порок волі;

4) умови мирової угоди не повинні були порушувати права та інтереси третіх осіб, які не виступали стороною в мировій угоді. Зокрема, у Дигестах (Кн. 2, Титул XV) вказано наступне: «3. Сцевола в 1-й книзі «Дигест». Імператори Антонін і Вер дали такий рескрипт: «Приватні угоди, безсумнівно, не можуть завдавати шкоди праву інших осіб. Тому мировою угодою між спадкоємцем і матір'ю померлого не може бути, як здається, знищено заповіт та відпущені на волю (на підставі заповіту) та легатори не можуть бути позбавлені позовів (про виконання заповіту)». Тому все, що вони вимагають за заповітом, мають просити у призначеного спадкоємця. Той, хто (укладає) мирову угоду про спадщину, забезпечує себе щодо обтяженої спадщини або, якщо не забезпечив, не повинен звертати свою недбалість на шкоду іншому» [7];

5) мирова угода повинна була затверджуватися судовим чиновником. Зокрема, в Дигестах

(Кн. 2, Титул XV) зустрічаємо таке: «8. Ульпіан у 5-й книзі «Про різні суди». Так як ті, яким залишені (за заповітом) аліменти, легко укладають мирову угоду, задовольняючись незначною сумою, що сплачується негайно, то божественний Марк у своїй промові, прочитаній у сенаті, встановив, що мирова угода про аліменти є дійсною лише тоді, коли вона укладена зі схвалення претора». Або: «15. Якщо одному або декільком особам було залишено ділянку землі як аліменти і вони захочуть її продати, то необхідно, щоб претор по совісті виніс рішення щодо її продажу та мирової угоди. Але якщо ділянка землі була залишена декільком особам як аліменти і вони між собою укладуть мирову угоду, то вона не повинна мати чинності без волі претора. Те саме має місце і у випадку, якщо для сплати аліментів земля була закладена, бо застава не може бути представлена для цієї мети без поради з претором» [7]. Ось чому не можемо погодитися з тими науковцями, які стверджують, що мирова угода мала тільки матеріально-правову сутність [6, с. 410]. Процесуальний аспект мирової угоди не слід забувати, оскільки вона усувала позов, припиняла провадження в суді та схвалювалася суддею. З іншого боку не можемо погодитися з прямо протилежними висновками, де мирову угоду в римському праві розглядали виключно з процесуальних позицій, забуваючи її матеріально-правовий аспект. Зокрема, Д.В. Соколянський стверджує, що мирова угода у формулярному процесі Стародавнього Риму за своєю сутністю була судовим рішенням [8, с. 348].

Мирова угода мала виконуватися як і звичайний договір: «*pacata sunt servanda*». Проте, при її невиконанні стороні давалася можливість розірвати такий договір. Той, хто не виконав мирову угоду не міг вимагати протилежного від іншої сторони. Окрім притягнення до цивільної відповідальності, сторона, яка не виконала мирову угоду, несла інші негативні юридичні наслідки. Так, подібна особа отримувала статус *infamis*, тобто людина втрачала повагу в суспільстві (*publica existimatio*). Такий статус супроводжувався поразкою у виборчих правах: особа втрачала право голосу (*ius suffragii*) або право бути обраною на деякі публічні посади (*ius honorum*). Крім того, мало місце обмеження в деяких процесуальних правах: вони не могли виступати за інших (*postulare pro aliis*) у суді як адвокат (*procurator*) або за них не могли виступати інші [9]. Подібне обмеження правоздатності разом із поганою репутацією, яку отримувала особа через невиконання мирової угоди, мали гарантувати добровільне та належне виконання взятих на себе зобов'язань.

Висновки. Мирова угода один із важливих способів як можна владнати суперечки, зменшуючи навантаження на суд та самостійно шу-

каючи варіанти виходу з конфліктної ситуації. В основі мирової угоди за римським правом лежав договір, умови якого повинні були враховувати інтереси обох сторін цього договору та не порушувати прав інших осіб. Юридичну чинність він набував після того, як його затверджували посадові особи (зокрема, претор). Інститут мирової угоди за римським взірцем був запозичений багатьма європейськими країнами, а деякі з його положень не втратили своєї актуальності до нині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки ; [Бандурка О.М., Швець Д.В., Бурдін М.Ю., Головка О.М., та ін. ; вступ. слово О.М. Бандурки]. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
2. *Leges XII tabularum*. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html (дата звернення: 16.02.2024).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
4. Давидова І.В. Медіація чи мирова угода: особливості застосування при вирішенні правових спорів. *Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 119–122.
5. *Bürgerliches Gesetzbuch*. Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse. Abschnitt 4: Erlöschen der Schuldverhältnisse. Titel 21: Vergleich. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/___779.html (дата звернення: 21.01.2022).
6. Вовк В.М. Угода про примирення в римському праві (соціокультурний контекст). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 65. С. 407–410.
7. Дигести Юстиніана. Текст. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/02.php (дата звернення: 16.02.2024)
8. Соколянський Д.В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. Випуск 66. 2012. С. 348–353.
9. Cesare Sanfilippo. *Istituzioni di diritto romano*. Rubbettino, 2002. 424 p.
10. Белов Д.М., Белова М.В., Переш І.Є. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.